

УДК 070 : 821. 161.2 – 992 Камиш 1 / 7. 08

DOI 10.18524/2308-3255.2018.24.153391

Чорнобильська зона відчуження: загроза смерті чи відродження? (на матеріалі подорожнього нарису Маркіяна Камиша «Оформляндія або Прогулянка в Зону»)

Алла Коваленко,

канд. філол. наук, доц. кафедри періодичної преси та медіаредагування
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

e-mail: longms@rambler.ru

Статтю присвячено дослідженню одного з аспектів чорнобильської проблематики, зокрема філософського, у подорожньому нарисі Маркіяна Камиша «Оформляндія або Прогулянка в Зону». Компаративний аналіз художніх, документальних фільмів (зокрема «Я помню..», «Рейнджер из атомной зоны», «Аврора», «Правда о Чернобыле», «Государство Чернобыль: 30 лет после аварии», французького фільму Еліз Хайсен «Молитва» за мотивами твору Світлани Алексієвич «Чорнобильська молитва» та ін.) і зазначеного вище нарису показує актуальність дослідження філософії людини в умовах Зони відчуження. Продовжений у нарисі нуклеарний дискурс стимулює автора до екзистенційної та футуристичної філософії.

Герой-оповідач, опинившись у зруйнованому світі, поряд із антисоціальними типами приходить сюди за емоціями, наснагою, відновленням, а Зону сприймає як місце паломництва та творчих пошуків. Він, як і герой білоруського фільму Антон Буслов, прагне постійно сюди потрапити або як переселенці залишитися жити назавжди на своїй батьківській землі, або постійно екзистенціювати, пройти певний обряд ініціації, відчути абсолютний спокій, духовне переродження тощо, чому присвячена одна з частин «Polesian Zen», у назву якої закладено філософію автора, подібну до буддистської. Частина є не лише символічною, але й кульмінаційною в процесі трансценденціювання.

В умовах катастрофізму та домінування в сучасному світі технологічного мислення загострюються проблеми автентичності, свободи, особистого вибору

тощо. Екзистенція героя-мандрівника актуалізується через концепти «свободи», «відчуження», «тривоги», «страху» і виявляється в його пограничних психологічних станах з метою самопроекування. Мета подорожі – осмислення такої філософської категорії, як «свобода», що в екзистенціалістів ототожнюється з людиною, і має різні її прояви: «свобода від» і «свобода для», тому такий важливий для автора стан відчуження (соціального, біологічного, психологічного); у документальних фільмах про Чорнобиль домінує соціальне відчуження. Оскільки автор тільки натякає на зовнішній світ, оповідач-герой переживає відчуття «свободи для» через відчуження. Воно дає можливість відчуття втрати автентичності в сучасному світі і віднайти її на Поліссі, у Зоні. Автор фіксує індивідуальні властивості мандрівника в екологічному, історичному та національному середовищі. Постійно згаданий у нарисі стан тривоги й страху виникає як результат руйнації соціальних обов'язків і ролей і дає відчуття свободи, або ж як незнання, несподіванки, долання природних стихій, фізичного болю.

Екзистенція та категорія часу в нарисі доступні для осмислення тільки з допомогою сюжетного часу. Екзистенційний час і простір у тексті не тотожні сюжетному. Останній визначений маршрутами, кульмінаційними моментами (досягненням необхідного пункту призначення), зафіксований і підкріплений фактами. Час екзистенції – перетин минулого, сучасного й майбутнього – відкривається в особливому місці, пов'язаному з Богом, для героїв фільмів і нарису – церкві (у французькому фільмі релігійний аспект зафіксовано в його назві – «Молитва») або в оголеному світі природи. Тут екзистенція потрібна не лише для пізнання світу природи, а й власної онтології, горизонту розуміння буття, відображення структури екзистенційного «я». Такий простір у Маркіяна Камиша мінімально насичений фактами, щоб передати динамічність часу екзистенції, його невловимість; герой прагне його зафіксувати в пам'яті, як і зберегти пам'ять і історію про Чорнобиль. Тут герой максимально переживає такі екзистенційні стани, як щастя, задоволення, заміряності, що демонструють готовність особистості до змін, творчої діяльності, наслідком чого в Маркіяна Камиша стало написання нарису, у головного героя фільму «Я помню», художника, відбувся творчий порив – розписував церкву, малював картини, Світлана Алексієвич на основі бесід з мешканцями, ліквідаторами тощо написала «Чорнобильську молитву».

Переживання екзистенційних станів закладено не лише в назву розділів нарису, сюжет подорожі як рух почуттів і екзистенції, її часу, а й у мову тексту

(нецензурну лексику, арготизми, яка демонструє відсутність культурних обмежень і точно передає відчуття в Зоні).

У світі природи мандрівник більше боїться не світу природи, а світу людей. Картини природи та її одухотворення, крупні плани допомагають автору відобразити палітру відчуттів, чого бракує навіть у художніх фільмах, де герой («Я помню») виглядає схематичним, а відтворенню душевних станів приділено менше уваги. Згідно з футурологічною концепцією режисерки Еліз Хайсен у фільмі «Молитва», навпаки, герої відтворюють суто екзистенційні стани, через рухи, емоції, мову, одяг, але для повноти відчуттів і їх розуміння бракує світу природи, самопроекування героїв.

В умовах страшних злив, лютої зими, спеки, фізичних поранень, міліційних облав і арештів мандрівник переживає стани самотності, страху, жаху, натомість приємні миті спокою, умиротворення, душевного задоволення та піднесення відтворені в християнській церкві. Мандрівник творить молитву, виявляючи релігійну екзистенцію, в умовах храму й природи одночасно. Більшості героїв аналізованих творів віра допомагає або надає сенсу життя.

Герой-оповідач сам називає ці стани в тексті й прагне їх пережити або відчувати нові в навколишньому світі: у Зоні в цілому та в окремих місцях типу селища Красне, континуумі екзистенції. Часто, щоб абстрагуватись і позбавитися страху, пустки, радіації оповідач перебував у стані сп'яніння, що допомагало перебороти почуття жаху й заспокоїтись, досягти релаксу або сну, для інших стакерів таким станом було наркотичне сп'яніння.

Отож, увага до екзистенційних станів, почуттів людини в умовах найбільшої атомної катастрофи та після неї допомагає авторам досягти філософічності та публіцистичної загостреності творів і заклику до збереження Полісся й Зони Відчуження як історичної пам'яті та місця самоідентифікації, зокрема й національної, екзистенціювання, відчуття свободи й можливості бути людиною, як одного з найкращих куточків одухотвореної української природи й культури, примушує замислитися про майбутнє людства, моделювати ситуації й загострити увагу на тому, що саме бездуховність призводить до таких наслідків, як Чорнобильська аварія. Результатом онтологічного, екзистенційного досвіду переживання й перебування в Зоні Відчуження є творчий сплеск у вигляді аналізованих фільмів, художніх та публіцистичних творів.

Ключові слова: нарис, екзистенція, жах, страх, спокій, натхнення, одухотвореність.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Чорнобильська проблематика у світовій літературі, культурі, філософії, журналістиці, публіцистиці наразі актуальна й постійно продукується текстами, фільмами тощо. Кінокультура часто експлуатує сюжет із нуклеарною тематикою у варіаціях атомного вибуху, третьої світової війни із застосуванням атомної зброї тощо або ж присвячена Чорнобильській катастрофі, про яку знято сотні документальних, художніх фільмів тощо. Емпіричну базу становлять нарис Маркіяна Камиша «Оформлядія або Прогулянка в Зону» та художні й документальні фільми, зокрема «Я помню...», «Рейнджер из атомной зоны», «Аврора», «Правда о Чернобыле», «Государство Чернобыль: 30 лет после аварии», французький фільм Еліз Хайсен «Молитва» за мотивами твору лауреатки Нобелівської премії Світлани Алексієвич «Чорнобильська молитва» та інші, суголосні з проблематикою нарису.

Мета дослідження. Загроза екологічної катастрофи, особливо ядерної, стала відчутна після Чорнобильської катастрофи і вплинула на культуру, психологію, світосприйняття, філософію людства, що й стало завданням цієї розвідки, а в перспективі може стати ґрунтовнішим дослідженням особливостей української публіцистики з чорнобильської проблематики та сучасного подорожнього нарису зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість публіцистів, митців, дослідників Чорнобильської аварії й тих, хто від неї постраждав, розділяють час на «до» і «після» або трактують аварію як «ремінісценцію війни». Як стверджує Т. Гундорова [2], нуклеарний дискурс стимулює розгортання екзистенційної й футуристичної філософії і посилення в українській культурі «націоналізації катастрофи», у той час як у білоруській домінує песимізація картини світу. Фактично все ХХ століття з Першою, Другою світовими війнами та Чорнобилем включно й не без впливу глобалізаційних процесів і презентації цих подій у

медіа формує тип людини з катастрофічним мисленням. Звідси відчуття людини самотньою, тривоженою, невпевненою в майбутньому.

В умовах катастрофізму та домінування сьогодні технологічного мислення, на думку філософів-екзистенціалістів С. К'єркегора, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра, П. Тілліха [1] та інших, загострюються проблеми автентичності, свободи, особистого вибору тощо, які досліджуватимемо з допомогою описового, історичного, компаративного й феноменологічного методів. Екзистенція в першу чергу героя-мандрівника нарису Маркіяна Камиша та героїв фільму актуалізується через концепти «свободи», «відчуження», «тривоги», «страху» і виявляється в його пограничних психологічних станах з метою самопроекування. Метою подорожі для героя, як і інших сталкерів, є осмислення такої філософської категорії, як «свобода», що в екзистенціалістів отожднюється з людиною й різними проявами «свободи від» і «свободи для», тому такий важливий для автора є стан відчуження (соціального, біологічного, психологічного).

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки автор детально не зображує зовнішній світ (місто Київ, суєта, байдужість, знеособленість, домінування матеріальних благ над духовними), оповідач-герой переживає стани для відчуття «свободи для» й намагається осмислити життя людини після катастрофи, пізнати свою суть, відчути особливі емоції та пережити особливі емоційні стани [4]. Відчуження, яке оповідач називає однією з мотивацій подорожувати Зоною, дає можливість відчути втрату автентичності в сучасному світі і віднайти її на Поліссі, у Зоні.

У зруйнованому світі, соціально мертвій Зоні, герой-оповідач поряд із маргінальними типами, крадіями, наркоманами, бракон'єрами тощо, приходять сюди за іншими емоціями: наснагою, відновленням, а Зону сприймає як місце паломництва та творчих пошуків. Він, як і герой фільму Антон Буслов, прагне сюди потрапити (понад 200 днів перебування в

радіаційній Зоні, або більше 45 подорожей, у які вирушає переважно сам або з такими ж сталкерами, молоддю, і які може здійснювати спонтанно, навмисно до них не готуючись, навіть у новорічні та різдвяні свята. Причому навіть написавши нарис, автор не впевнений, що більше не повернеться в Зону) або як переселенці залишитися жити назавжди на своїй батьківській землі, або постійно екзистенціювати, пройти певний обряд ініціації, відчутти абсолютний спокій, духовне переродження тощо, чому присвячена окремо виділена одна з частин «Polesian Zen». У її назву закладено філософію автора, тому що Поліський край він називає з часткою дзен, що нагадує напрямок буддистської філософії. Частина є не лише символічною, але й кульмінаційною в процесі трансценденціювання. Наразі загалом незаймана частина Полісся є територією для натхнення не лише автора, а й багатьох телеведучих, акторів, письменників, відомих виконавців.

Маємо підтвердження концепції екзистенційності релігії П. Тилліха та К. Ясперса [8]. У церкві селища Красне відбувається акт «комунікування» з Богом, церква виступає об'єктом заспокоєння, а сам герой у прагненні до Бога знаходиться у стані «бути собою», осмислюється весь життєвий досвід. Тут герой перебуває у стані свободи і трансценденції, час якої «вічний» або ж застиглий. Сюжетна і психологічна лінії для героїв збігаються в просторі, пов'язаному з Богом, – церкві або оголеному світі природи. Тут екзистенція потрібна не лише для відображення емоцій і психології, пізнання світу природи, а й власної онтології, горизонту розуміння буття, відображення структури екзистенційного «я». Такий простір мінімально насичений фактами, об'єктами реального часу, топонімами, співпрозмовниками, щоб передати динамічність часу екзистенції, невловимість. Герой переживає такі екзистенційні стани, як страх, тривога, щастя, задоволення.

Переживання відчуження відбувається у так званому часі екзистенції [5], перетині минулого, сучасного й майбутнього, які

створюють, за Гайдеггером [1], певне коло. Привівши іспанців до відстійника Буряковки, герой нарису фіксує в пам'яті, важливій у екзистенційній філософії категорії, об'єкти Зони: радянські «засмучені МАЗи», «вантажівки», «уламки гвинтокрилів», «решту колишньої величі», тому що «пару років і все: гудбай Буря» [3, 66], неодноразово повторюючи: «Пам'ятатиму всі ці похмури уламки авіації і неймовірні луноходи ліквідації... Тут останній притулок металевого щастя, останній клондайк, який ось-ось впаде під тиском демонтажів, під тиском планів і норм по заготівлі чорметів...» [3, 65]. Екзистенційне «я» миттєво переводить свій погляд з минулого на майбутнє і вписує себе в проект інших людей, перетворюючи в «буття для когось»: «Скоро підприємливі комерсанти друкуватимуть на 3D принтерах маленькі антени і люди вішатимуть їх в салони автовок замість ароматичних ялинок. Як Ейфелеву вежу... Потрібен новий символ: трубу ж розібрали. І найстрашніше, що новим символом може стати новий Саркофаг – огидний, гігантський гараж, і мені погано від думки, що через років десять підросте покоління, для якого цей несмак символізуватиме аварію» [3, 65]. Відчуття свободи і вільні думки героя невіддільні від історичної ситуації і цілісності України в «бутті з іншими», вписування себе в історичний час. За М. Гайдеггером [8], існування – це буття в історії, тому Маркіян Камиш постійно вписує героя в історію, починаючи зі вступу нарису: будівництва Чорнобиля за радянських часів, участі його батька в ліквідації наслідків катастрофи, що дає можливість самоідентифікуватися, визначитися з особистою причетністю до Зони й власним сенсом буття та своїм призначенням зберегти цю історію для українців. Історичний час фіксується автором не лише в тексті нарису, періоді подорожування протягом 2012–2014 рр., а й у світлинах Зони із застиглими стрілками годинника – символа часу, пам'яті про катастрофу, чи із щорічним руйнуванням фресок у приміщеннях шкіл (навмисно матеріально зафіксовано рух часу й поетапне руйнування Чорнобиля, історії), чи фото місцевих мешканців

у повсякденному житті на фоні своїх обійсть до аварії. Екзистенційний час і простір у нарисі не тотожні сюжетному, хоча іноді вони й співпадають. Сюжетний час визначений маршрутами, кульмінаційними моментами, зафіксований.

Автор фіксує індивідуальність мандрівника в екологічному, історичному та національному середовищі. Постійно згаданий у нарисі стан тривоги й страху виникає як результат руйнації соціальних обов'язків і ролей у безликому соціумі і є проявом концепту «свободи від», адже герой-мандрівник сам перетворюється на порушника порядку, проникає в заборонену для перебування територію, навіть мародерить і дає поради початківцям, як це зробити, намагається фізично пристосуватися до некомфортних природних умов (зливи, спека, люті морози, радіація), стикається з моральними деградантами, злочинцями типу Колі Америки або білоруських мародерів: «Я точно знав: десь під мокрим камуфляжем у них тяжіють макарони зі збитими номерами, всі примари моїх моторошних снів, всі холодні п'яти прип'ятської мряки і жахи невідворотних катувань» [3, 86]. Загалом стан тривоги, у якому перебуває герой, виникає через незнання, занурення у невідомий світ, від якого можна очікувати будь-чого; переживання стану стресу й неспокою загострюють почуття, вимагають швидкої реакції тощо.

В ідеалі для автора-оповідача й читача, який збирається в таку ж подорож, початківців-сталкерів, Зона надає сенсу прогулянці, допомагає перебувати в так званій екзистенційній терапії і переживати стан самотності, тому автор радить: «... коли зберешся вперше, обов'язково йди сам-один. І головне – якомога менше готуйся до походу. То буде справжнє відчуження: ти торуватимеш невідомі стежки, тонутимеш у болоті без компасу й карти, орієнтуючись на зірки, про які не знаєш анічогісінько» [3, 36]. Тут важливе не уявне, а фізичне переживання свого існування в цьому «іншому» світі, виявлення спротиву, боротьби. Відбувається орієнтація на обов'язки й життєві установки, здобування

нових знань, визначення своїх життєвих пріоритетів, визначення своєї життєвої позиції, прийняття певного рішення, причому ці екзистенційні стани мають бути на межі людських сил і можливостей, психічних і фізичних: «Ти маєш жахатися хижих звірів, а верески косуль і лосів сприймати за рик розлючених ведмедів. Ти маєшдохнути, падати без сил, але доповзти до Прип'яті, кинути кості і півдоби спати глухо, аби потім прокинутись і вибратись на дах будинку, зрозумівши: ти тут не дарма. Ти маєш бігати містом у примарній надії знайти бичок, аби нарешті закурити, або шукати батарейки, аби зробити пару аматорських знімків. Ти гасатимеш за офіційними екскурсіями і збиратимеш недопалки, ніби справжній бомж. Ти і є бомж – житель апокаліпсису» [3, 37]. Для автора-мандрівника потрібно не лише пізнати себе, визначитися з власними настановами, а й зберегти на світлині «пам'ять» про Зону, подати ексклюзивну картинку. Оповідач усвідомлює, що тут небезпека, він називає Зону «радіаційною помийкою», а себе – «деградантом» як і того, кому дає поради, влучно зафіксувавши й передавши стани арготизмами типу «до всрачки», «дістаю з наплічника пляхан і залпом приймаю двісті», «спиздив» тощо.

Інший випадок, що демонструє стан жаху перед небезпекою у світі дикої природи й до певної міри белетризується, стався з героєм під час зустрічі з риссю: «Від жаху гатили крючком об каструлю у спробах відігнати рись-матінку, яка ломилася у всі щілини барикад. Розіклали багаття з меблів посеред кімнати і задихалися, але це набагато *приємніша смерть*» [3, 101], або «Тоді обійшлося: рись чатувала біля дому, але втекла, коли вийшла на вулицю. Може, рисята були у підвалі поряд з хатою, може на горищі. Але я знаю: *смерть* тоді ходила назирці» [3, 101]. Однак він боїться не так світу природи, який возвеличує і виділяє графічно у тексті великою буквою, а лякається таких самих стакерів, або мародерів. Природні інстинкти настільки оголені і такі почуття герой переживає не вперше, а отже, може відрізнити будь-який рух, запах, звук тощо. В одну

розповідей про зимові подорожі до Чорнобиля-2 автор вплітає спогади, коли він ночував тут у казармах частини протиракетної оборони у серпні: «...мені спалося *тривожно*, і заснути я довго не міг. Це неясне передчуття *тривоги*, яке накриває зненацька, коли вирубають ліхтарі, коли догорають свічки і гаснуть газові запальнички. Місце – незнайоме, а кімната – схожа на камеру.... Я відчував, що тієї ночі до нас хтось має прийти. Чужий і небезпечний. Хтось, хто *стривожить* мене впевненими кроками, хтось, хто зайде до кімнати й мовчки увімкне ліхтар. Мене засліпить світло, і що буде далі – відомо тільки моїм страхам. Ти – ембріон, лялечка, нікчемний хробак, і тобою зараз гріх не поласувати... Я лежав тихо і стукав стукіт капель. Прокручував *параної* дальні сценарії різних штибів і рівнів жаху, різних ступенів плачевності. Шорхався щораз, коли падаюча крапля відтунювала якимось нетипово» [3, 33].

Водночас у природі й серед руїн герой-оповідач переживає душевний стан абсолютного спокою, у пошуках якого він повертається постійно: «І немає для мене нічого *приємнішого за відчуття самотності* серед нічного лісу, в якому давно не живе *страх*. На нормальних людей покинуті будинки навівають сум, а таких як я – присипають і замирюють» [3, 30], або «Я завжди заспокоююся, розкладаючи каримат серед шпалерових звалищ» [3, 31], «... я точно знав: жодна лиха доля не спіткає мене і моїх друзів серед цих покинутих стін» [3, 31].

Картини природи та її одухотворення в різні пори року, крупні плани допомагають автору відобразити палітру відчуттів під час негоди, абсолютної пустки й тиші, нападу диких звірів, чого бракує навіть у художніх фільмах, зокрема Анатолію Буслову («Я помню»), який виглядає дещо схематичним, а відтворенню душевних станів приділено менше уваги і його стан пояснюють інші персонажі. Згідно з футурологічною концепцією режисерки Еліз Хайсен у фільмі «Молитва», навпаки, герої відтворюють суто екзистенційні стани, через рухи, емоції, діалоги й монологи, однаковий чорний одяг, який акцентує

увагу на екзистенції мови, слова, але для повноти відчуттів і розуміння їх станів бракує світу природи, позитивних емоцій, самопроекування героїв у часі й просторі.

Акцент на душевному стані мандрівника і його переживаннях зроблено в одній із частин, названій із порушенням традицій подорожнього нарису: замість назви місця подорожі зацентовано на екзистенції – «Polesian Zen». Тут споглядання дуже тісно пов'язано з уявою і схема є однорідною з чуттєвістю і часом. Саме в ній відбувається внутрішнє екзистенційно-емоційне пізнання. Відбувається самопізнання. Автор сам називає емоційний і трансцендентний стан, який переживає саме в цьому куточку Полісся, «долині нашого спокою»: «Повернусь, аби піти у Красно. Там чарівні закуті і дійсне відчуження» [3, 80]. Ще автор називає його «іншою Зоною» (зоною в Зоні – А. К.), далекою від очей випадкових туристів, сталкерів тощо. Тут у деталях теж зафіксовано застиглий час: автор знайде собі номер «Піонерської правди», щось із Горького, і підручник з фізики за десятий клас і буде уявляти, як «Років через сто реконструктори гратимуть в останній день перед аварією» [3, 83]. У цьому краї надихалася Л. Костенко (село Луб'янка, Стара Зона), яка навмисне облаштувала свою хату. Йдеться про самотній куточок етнографії в ще не зруйнованих хатах окремих сіл, які неминуче піддадуться забуттю й знищенню. Протягом маршруту автостанція (Київ) – Губин – Кам'янка (уздовж річки Уж) – село Красно – Прип'ять автор знайомить читача із залишками поліської культури: «...тут ще літають духи померлих бабунь, ще стоять годинники у сервантах, але вже не тікають, тут цілі глечики і чоботи в ряд у коридорах. Село поки не постигла *пустка і смерть*, коли з інтер'єрів тільки порожнеча, шмаття стільців і вибиті вікна» [5, 48]. Таким місцем для героя фільму «Я помню» є його село і теж церква, яку він сам розписуватиме, для героїв «Чорнобильської молитви» та фільму «Молитва» сам Чорнобиль став храмом, у якому вони творять молитву.

Мандрівник нарису творить молитву в умовах храму й природи одночасно. Більшість героїв аналізованих художніх або документальних фільмів як і герой аналізованого нарису глибоко віруючі люди, християни, яким віра допомагає або надає сенсу життя.

Переживання екзистенційних станів закладено не лише в назву нарису, частин, а й у цілому сюжет подорожі – це не лише знайомство з краєм, але й рух почуттів, душевне відновлення головного героя: втеча від галасу й буденності до одухотвореності, самотності, душевного спокою і рожевих мрій тощо. Камиш уважає, що тут найчистіші сні, а церква – «оаза *радості й щастя*, острівцець *оптимізму* й думок про хороше» [3, 82], або: «Тут *спокій і мир* для душі моєї» [3, 84]. Саме тут автор-оповідач по-філософськи осмислював категорію щастя в часопросторовому континуумі життя людини: у дитинстві це була кока-кола, підлітковому віці – пісні улюбленого співака та захоплення екстримом, у Зоні: «справжнє щастя – зрозуміти, що колись буде дріт» [3, 54], або ж після випробувань у Зоні щастя – залишитись живим.

Когнітивна сфера самопізнання й пізнання світу виражена в храмі одночасно в декількох модальностях, зокрема слуховій, вібраційній, зоровій тощо. У церкві живуть пугач і бджоли і панує тиша, або «виловлює (пугач – А. К.) мишей і серед тиші німих і палаючих днин, слухає гудіння бджіл у церковній бані. Ті зуди, заспокійливіші за весь емб'єнт на світі, луною линуць по храмових закутках» [3, 81]. Екзистенційні стани: щастя, спокій, радість, умиротворення зафіксовані екзистенцією мови, найвищим ступенем порівняння, епітетами: «*Найраніші* рані і *найсмачніші* на світі кави, *найпасторальніші* промені серед вихряв пилюки і *найщиріші* «доброго ранку!» звучали саме тут. Вони м'яко і привітно линули лунами в баню – тривожили бджіл і полохали Армавіра» [3, 81]. Тут герой часто перебував у стані сну, підсвідомих емоцій, і цей сон був найрадісніший і найщасливіший, у церкві у спогадах промайнуло минуле й найщасливіші моменти: «Тільки

тут повз мене не пролетить життя: я живу його у найекзотичнішому місці на Землі» [3, 106].

Ці стани, екзистенція демонструють готовність особистості до змін мотивують до творчої діяльності, наслідком чого у Маркіяна Камиша стало написання нарису, Світлана Алексієвич написала «Чорнобильську молитву», як і в інших творчих особистостей.

Таким станам сприяє і уявний простір тексту визначений класичною опозицією «своє–чуже», адже через специфіку подорожей, неодноразових прогулянок, М. Камиш уважає своїм як Київ, Поділ, Андріївський Узвіз, столицю, так і Зону, свої схованки, називає її «нашою Чорнобильщиною». Зона – це і «улюблений» простір, якому відводиться так багато описів, на відміну від обивательського київського, наділеного епітетами «галасливий», «шалено-міський», «пустопорожній» тощо. Автор-оповідач робить Зону не лише своїм, а й читачевим простором. Простір Зони він постійно екстраполює на всеукраїнський і виводить її в глобальний, світовий. Щоразу виникають певні асоціативні ряди, що демонструють зв'язок зі світом, у такий спосіб автор наближує Зону до читача, примушує здолати стереотип Зони відчуження, чужого простору, відокремленого від суспільства, від території України і заперечити її назву, або врівноважити метафорою «Оформляндія».

Тут, крім екзистенції, авторська комунікаційна настанова визначається відвертою публіцистичною загостреністю, протестом проти перетворення Зони на пустку, її знищення й забуття, або перетворення на туристичну мекку: «Нелегалів не цікавить ані власне майбутнє, ані те, що стане із Зоною завтра. Ми зациклені на моменті, який тікає назавжди – з року в рік ми спостерігаємо, як осипається наша улюблена Чорнобильщина, як тане під снігом долина нашого спокою. Років через сто реконструктори гратимуть в останній день перед аварією, крайній день чарівного Полісся. Вдягатимуть непримітні шмотки

ткацької фабрики «Донбас» і у відновленій Прип'яті лабатимуть фест масштабів Шоу Трумана для всіх і кожного, рубаючи життя минулих епох. Масовий туризм у минуле – гарячий тур майбутнього» [83].

Часто, щоб абстрагуватись і позбавитись від страху, пустки, радіації, яка була ще одним жахом Зони і «невидимим убивцею», оповідач перебував у стані сп'яніння, що допомагало перебороти почуття і заспокоїтись, досягти релаксу, спокою і спокійного сну.

Смерть як нульова точка екзистенції не зустрічається в тексті, світ природи живий і життєствердний, однак у змісті тексту вона присутня як руйнівна сила, ехо катастрофи, що примушує замислитись над сенсом життя, є пересторогою для людства, яке одного разу цей світ природи Чорнобильщини знищило катастрофою, вдруге – мародерщиною, екскурсіями, нищенням культурних пам'яток: «Мертве Місто. Ага, мертве. Двічі. Вдруге – з появою тисяч фоток і гівно-черг офіційних екскурсій» [3, 32].

Це мертва зона за колючим дротом, спокій якої оберігає міліція, ловить порушників; словом, Зона для політики – «Оформляндія», суспільна периферія і «смітник радянської історії». Іноземців дивує, що в Зоні процвітає браконьєрство, розкрадання відстійників, зокрема й відомого відстійника техніки Рассоха, і що українці так необачно ставляться до радіації, не шкодують власного здоров'я. Зона перетворилася на свавілля злочинців: «І коли через три години... вони на власні очі переконалися, що відстійник перетворився на абсолютно чисте поле без розсипів патронних лент і агресив-стайлу совіет юніон мілітарі, Самуель почав жлуктити кампарі з такою швидкістю, що мені стало *страшно* за його здатність ходити» [3, 62]. У відповідь на питання іноземців про зникнення відстійника автор не зможе пояснити цей феномен і підбирає слова для перекладача: «А я все *колунаю* мізки Сані, аби він правильно доніс до громадян європейців ідіоми «порізали к хуям», «чорняк», «зачотна мародьорочка» [3, 63]. Це Зона фізичного нищення, але духовного відродження.

Висновки та перспективи дослідження. Отож, нуклеарний дискурс дозволив авторові відобразити екзистенційні стани людини в умовах ядерної катастрофи, зокрема Чорнобильської, і водночас показати процес втечі людини від бездуховного, технологічного сучасного світу в Зону душевного комфорту, дикого світу природи, який Україна так чи інакше знищить у майбутньому і як історичну пам'ятку, і як культурну, і як природно-заповідну, перетворивши в туристичну Мекку.

Література:

1. Гайдаенко П. П. Прорыв к трансцендентному : Новая онтология XX века / П. П. Гайдаенко. – М. : Республика, 1997. – 495 с.
2. Гундорова Т. Пост-Чорнобиль: катастрофізм як нова національна ідея [Електронний ресурс] / Тамара Гундорова. – [Режим доступу]: <https://life.pravda.com.ua/columns/2012/04/26/101231/>
3. Камиш М. Оформляндія або Прогулянка в Зону / Маркіян Камиш. – Київ : Нора-Друк, 2015. – 128 с.
4. Кириленко Т. С. Психологія : емоційна сфера особистості : навч. посібн. / Т. С. Кириленко. – Київ : Либідь, 2007. – 256 с.
5. Маргелашвили Г. Т. Сюжетное время и время экзистенции / Г. Т. Маргелашвили : АН ГССР, Институт философии. – Тбилиси: «Мецниереба», 1976. – 73 с.
6. Швалб Ю. М., Данчева О. В. Одиночество: Социально-психологическая проблема. – Киев : Украина, 1991. – 270 с.
7. Страх: антология / Философия маргиналии А. С. Гуревича. – М.: Алетейа, 1999. – 403 с.
8. Поліщук Н. П. Екзистенціалізм [Електронний ресурс] / Н. П. Поліщук. – [Режим доступу]: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18650.

**Чернобыльская Зона отчуждения: угроза смерти или возрождение?
(на материале путевого очерка Маркияна Камыша
«Оформляндия или Прогулка в Зону»)**

Алла Коваленко,

канд. филол. наук, доц. кафедры периодической печати и медиаредактирования
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
e-mail: longms@rambler.ru

Статья посвящена исследованию одного из аспектов чернобыльской проблематики, в частности философского, в путевом очерке Маркияна Камыша «Оформляндия или Прогулка в зоне». Компаративный анализ художественных, документальных фильмов (в частности «Я помню ..», «Рейнджер из атомной зоны», «Аврора», «Правда о Чернобыле», «Государство Чернобыль: 30 лет после аварии», французского фильма Элиз Хайсен «Молитва» по мотивам произведения Светланы Алексиевич «Чернобыльская молитва» и др.) и очерка Маркиана Камыша показывает актуальность исследования философии и психологии человека в условиях Зоны отчуждения, стимулирует автора к экзистенциальной и футуристической философии.

Однако герой-рассказчик, оказавшись в разрушенном мире, наряду с антисоциальными типами приходит сюда за другими эмоциями: воодушевлением, восстановлением, а Зону воспринимает как место паломничества и творческих поисков. Он, как и герой белорусского фильма Антон Буслов, стремится сюда попасть (более 45 путешествий) или как переселенцы остаться жить навсегда на своей родной земле, или постоянно экзистенцировать, пройти определенный обряд инициации, почувствовать абсолютный покой, духовное перерождение и т.д., чему посвящена даже одна из частей «Polesian Zen». В ее названии заложено философию автора, и она является не только символической, но и кульминационной в процессе трансценденции.

В условиях катастрофизма и доминирования в современном мире технологического мышления обостряются проблемы подлинности, свободы, личного выбора и тому подобное. Экзистенция героя-путешественника

актуалізується через концепти «свободи», «отчуждения», «тревоги», «страха» і оказується в його пограничних психологічних станах з метою самопроекції. Метою подорожі являється осмислення категорії «свобода», яка у екзистенціалістів отождествляется з людиною, і має різні її прояви: «свобода від» і «свобода для», тому так важливо для автора стан отчуждения (соціального, біологічного, психологічного), в документальних фільмах про Чорнобиль домінує соціальне отчуждение. Оскільки автор не зображає зовнішній світ, від якого утікає герой, розповідач-герой переживає відчуждення «свободи для». Стан тривоги і страху виникає як результат руйнування соціальних обов'язків і ролей в близькому соціумі і дає відчуждення свободи, або як результат незнання, несподіваності, подолання природних стихій, фізичної болю.

Екзистенціальне час і простір в тексті не тотожні сюжетному часу, хоча іноді і збігаються. Сюжетне час визначено маршрутами, зафіксовано і підкріплено фактами. Час екзистенції – перетин минулого, нинішнього і майбутнього – відкривається в особому місці, пов'язаному з Богом, для героїв фільмів і есею – церквою (в французькому фільмі релігійний аспект зафіксовано в його назві: «Молитва») або з світом природи.

Здесь екзистенція потрібна не тільки для зображення емоцій і психології, пізнання світу природи, але і власної онтології, горизонту розуміння буття, зображення структури екзистенціального «я». Таке простір в есею мінімально насичено фактами, об'єктами реального часу, топонімами, щоб передати динамічність часу екзистенції, його неупередженість; герой прагне його зафіксувати в пам'яті, як і зберегти пам'ять і історію про Чорнобиль. Здесь він максимально переживає такі екзистенціальні стани, як щастя, задоволення, задумливість.

Екзистенція автора об'єднує спектр базових емоцій, відчуждення людиною цінності самого себе і з виключно психологічного емоційного переживання переводиться в ряд духовних відносин людини з світом. Також ці стани, екзистенція демонструють готовність особистості до змін, творчої діяльності, наслідком чого в Маркіана Каміша стало написання есею, у головного героя фільму «Я пам'ятаю», художника, стався творчий порив – розписував церкву, малював картини, Светлана Алексієвич на основі бесід з жителями, ліквідаторами і т.д. написала «Чернобыльську молитву».

Переживания экзистенциальных состояний заложено не только в название разделов очерка, сюжет путешествия, но и в язык текста. Автор часто использует нецензурную лексику, арготизмы, присущие сталкерам, которая демонстрирует отсутствие культурных ограничений и которая, по их мнению, максимально точно передает ощущения в Зоне.

В мире природы путешественник переживает целый спектр базовых эмоций: интерес, радость, счастье, страх или его предчувствие, тревогу, забвение, что обнажают природные инстинкты. Однако он боится не мира природы, а мира людей: тех же сталкеров или преступников, мародеров. Природные инстинкты настолько обнажены, что он может отличить любое движение, запах, звук и угадать его. Картины природы и ее одушевление в разное время года, крупные планы помогают автору отразить палитру ощущений от природы, чего не хватает даже в художественных фильмах, в частности Анатолию Буслову («Я помню»), который выглядит несколько схематичным, душевным состояниям уделено меньше внимания. Согласно футурологической концепции режиссера Элиз Хайсен в фильме «Молитва», наоборот, герои воспроизводят чисто экзистенциальные состояния, через движения, эмоции, диалоги и монологи, одежду, но для полноты их ощущений и понимания не хватает мира природы, положительных эмоций, самопроекции героев.

Феноменологический уровень эмоций имеет в тексте качественные и количественные характеристики. В частности, в когнитивной сфере, экзистенция и эмоции выражены через зрительную, вибрационную, слуховую модальности. В целом можем выделить в тексте пугнические, романтические, гностические, эстетические, гедонистические и акизитивные эмоции.

Часто, чтобы абстрагироваться и избавиться от страха, тревоги рассказчик находился в состоянии опьянения, чтоб достичь абсолютного релакса, или сна, для других сталкеров таким состоянием было наркотическое опьянение.

В мире природы он переживает различные структурные элементы эмоциональной сферы: не только чувства, переживания, пограничные эмоции, но и стресс состояние одиночества, страха, ужас, а также приятные мгновения покоя, умиротворения, душевного удовлетворения и подъема. Путешественник молится, проявляя религиозную экзистенцию в условиях храма и природы одновременно. Большинство героев анализируемых произведений глубоко верующие люди, которым вера помогает или придает смысл жизни.

Итак, внимание к экзистенциальным состояниям, чувствам и эмоциям человека в условиях атомной катастрофы и после нее помогает авторам достичь философичности и публицистической заостренности произведений и призыва к сохранению Полесья и Зоны Отчуждения как исторической памяти и места самоидентификации, в частности национальной, ощущения свободы и возможности быть человеком, заставляет задуматься о будущем человечества, моделировать ситуации и акцентировать внимание на том, что именно бездуховность приводит к таким последствиям, как Чернобыльская авария.

Ключевые слова: очерк, экзистенция, ужас, страх, спокойствие, вдохновение, одухотворенность.

UDC 070 : 821. 161.2 – 992 Kamysh 1 / 7. 08 DOI 10.18524/2308-3255.2018.24.153391

Chernobyl exclusion Zone: the threat of death or rebirth?

(by the materials of travel essay by materials of travel essay by

Markiyan Kamysh «Oformland: A Stroll to the Zone»)

Alla Kovalenko,

PhD (philology), Docent at Periodical Press and Media Editing chair

Odessa I. I. Mechnikov National University

e-mail: longms@rambler.ru

The article is devoted to the study on an element of the Chernobyl conflict; specifically addressing the comparisons of a travel essay, «Oformland: A Stroll to the Zone» by Markiyan Kamysh and various documentary films produced by global artists, on philosophical and psychological problems that came with this tragedy. Attention is drawn to the genre aspect of the work, which combines features of travel essays and problematic essays. A comparative analysis of artistic and documentary films are made with films such as: «I Remember ..», «The Ranger From the Atmospheric Zone», «Aurora», «The Truth About Chernobyl», «The State of Chernobyl: 30 Years After the Accident», a French film by Eliza Hayzen «Prayer» for the motto of the work of the laureates of the Nobel Prize Svetlana Alekseevich «Chornobyl Prayer», etc. with essay by Markiyan Kamysa, showing the relevance of the study of human condition through philosophy and psychology in the Exclusion Zone. The film exposes the existential states of man in the conditions of a

nuclear disaster from Chernobyl, which, according to T. Hundorova, stimulates the deployment of existential and futuristic philosophy, causing loneliness, disturbance, and uncertainty in the future during apocalyptic conditions.

However, the hero-narrator, being in a ruined world, along with anti-social types, thefts, drug addicts, poachers, etc., comes here for other emotions: restlessness, restoration, and perceives the Zone as a place of pilgrimage and creative searches. He, like the hero of the film Anton Buslov, seeks to come here (more than two hundred days in the radiation zone, or more than 45 trips, which goes mainly to himself or with the same stalkers, young people, and who can spontaneously, deliberately not preparing them, even on New Year's and Christmas holidays, and even writing an essay, the author is not sure that he will not return to the Zone anymore) or as settlers to stay alive forever on their fatherland, or to constantly existentially, to pass a certain ritual of initiation, to feel absolute calm, ovne rebirth so why even dedicated one part «Polesian Zen». Her name is based on the author's philosophy, because he calls the Polesie region a part of Zen that resembles the direction of Buddhist philosophy. The part is not only symbolic but also culminating in the process of transcendence. In general, virgin part of Polissya is a territory to inspire not only the author but also many TV presidents, actors, writers, and well-known performers.

In the conditions of catastrophism and domination in the modern world of technological thinking, according to the philosophers-existentialists S. Kierkegaard, M. Heidegger, J.-P. Sartre, P. Tillich, and others, the problems of authenticity, freedom, personal choice etc escalate. Existence of the hero-traveler is actualized through the concepts of «freedom», «alienation», «anxiety», «fear» and is manifested in its boundary psychological states for the purpose of self-design. The purpose of the trip to the hero, like other stalkers, is to comprehend a philosophical category such as «freedom», which existentialists identify with a man, and various manifestations of «freedom from» and «freedom to», that's why it is so important for the author the state of alienation (social, biological, psychological). Since the author does not depict the external world from which the hero escapes, although he hints at it (the city of Kiev, the vanity, indifference), the hero narrator is in a state of perception for «freedom for» and tries to understand the essence of human life after a catastrophe, to know its essence, to feel special emotions and to survive special emotional states. The alienation that the narrator calls one of the motivations to travel to the Zone makes it possible to feel the loss of authenticity in the modern world and find it in Polissya, in the Zone. The author captures the individual properties of the traveler

in the ecological, historical and national environment. Constantly mentioned in the essay, the state of anxiety and fear arises as a result of the destruction of social responsibilities and roles in the faceless society and gives a sense of freedom.

Phenomenological level of emotions has in the text qualitative and quantitative characteristics. In particular, in the cognitive sphere, the cognition of the natural world, interaction with it, and self-knowledge, the psychological world of the hero and his existence are expressed through the visual, vibrational, auditory modalities that reflect the range of emotions. In general, we can distinguish in the text perverse, romantic, gnostic, aesthetic, hedonistic, and akisitive emotions. They are at the same time a reflection of the existential state and the motivation for the narrator. He himself calls emotions in the text and seeks to survive in the surrounding world, especially for him and all who are looking for them: in the Zone and in some places such as the village of Krasnoy, the space and the time of existence.

The existence and category of time, which in the philosophy of existentialists (in particular, Heidegger) received an ontological interpretation, limited, available for review, only through plot time. Existential time and space in the essay are not identical to the plot time, although sometimes they coincide. Plot time is determined by routes, climaxes, recorded in time. The time of existence – the intersection of the past, the present and the future opens in a special place (in the sketch of a separate part, with a special name that separates plot, psychological, line) for the heroes associated with God – the church or the naked world of nature. Here, the existence is needed not only for the reflection of emotions and psychology, knowledge of the natural world, but also its own ontology, the horizons of understanding the existence, the reflection of the structure of the existential «I». Such a space is minimally saturated with facts, objects of real time, toponyms, co-authors, in order to convey the dynamism of the time of existence, elusiveness. Hero is experiencing such existential states as fear, anxiety, happiness, pleasure. The exposition of the author reveals the range of basic emotions, percepts their experiences and creates a motivational system of human existence, and according to the existential-analytical theory of psychology (A. Langle), the human's perception of the value of herself and with a purely psychological dimension, emotional experience is translated into a category of spiritual relations of man with the world. Also, these states, the existence demonstrate the readiness of the individual to change, readiness for new growth, to the creative activity, as a result of which Marcian Kamysh began to write a essay, Anatoly Buslova (the main character, «I Remember») was a creative impulse –

painted the church, painted pictures, Svetlana Alekseyevich wrote the «Chornobyl prayer».

In the world of nature, the traveler experiences a whole range of basic emotions (both positive and negative, according to K. Izard): interest, joy, fear or its anticipation, exposing natural instincts. However, he is not afraid of the world of nature, but the world of people: the same stalkers, or criminals, looters. Natural instincts are so exposed (and the feelings of the hero are not going through for the first time) that he can distinguish any motion, smell, sound and guess it. Nature paintings in different seasons, large plans help the author to reflect the palette of sensations during the weather, absolute desolation and silence, the attack of wild animals (wolves), which is lacking even in feature films, including Anatoly Buslov («I Remember»), which looks somewhat schematic, and the reproduction of mental states is paid less attention to and his condition is explained by the other characters. According to the futuristic concept of filmmaker Eliz Haasen in the movie «Prayer», on the contrary, heroes reproduce purely existential states through movements, emotions, dialogues and monologues, black clothes, but for the fullness of feelings and understanding of their states lack the natural world, positive emotions, self-designing heroes in time and space.

In the world of nature, which is more safe for the author, he experiences various structural elements of the emotional sphere: not only emotions, boundary emotions, but also stress in conditions of terrible showers, fierce winter, heat, physical injuries, militia hunts and arrests, states of loneliness, fear, horror (the whole spectrum of emotions of this state), as well as pleasant moments of calm, pacification, spiritual pleasure, the Christian church finds it constantly striving to visit, pray and light a candle here, even to spend the night here, to listen to birds and to hear the sounds of nature di, to inspire and feel the spiritual uplift. The traveler makes a prayer in the conditions of the temple and nature at the same time. Most of the heroes of the analyzed artistic or documentary films, as well as the hero of the analyzed essay, are deeply believers, Christians, who faith helps or gives meaning to life.

Often, to abstracted and get rid of fear, nesting, radiation, which was another horror of the Zone and an «invisible killer», the narrator was in a state of intoxication, helping to overcome the horror and calm down, reach relaxation, or sleep, for other stalkers such the state was narcotic intoxication.

The experience of existential states lies not only in the title of sections, as he calls such trips in walks, which, obviously, bring moral satisfaction to the author. The

plot of travel – it is also not only familiarity with the land, but also the movement of feelings and existences. In addition to the time of existence, its obscurity, the experience of this state is reflected in the language of the text. The author often uses obscene vocabulary, especially used in the stakers' circle, to argotheism inherent in this social group, which demonstrates the lack of cultural constraints and which, in their opinion, accurately conveys the feelings of the author.

Thus, attention to the existential states, feelings and emotions of a person in the conditions of the largest atomic catastrophe helps the author to attain the philosophical and journalistic sharpening of the text and the call to preserve the Polissya as one of the best corners of Ukrainian nature and culture, makes us think about the future of humanity, model the situation and sharpen the attention on the fact that it is spirituality that leads to such consequences as the Chernobyl accident.

Keywords: essay, existential, horror, fear, calmness, inspiration, spirituality.

References:

1. Gaydanenko, P. P. (1997). *The Breakthrough to the Transcendent: A New Ontology of the 20th Century* / P. P. Gaydanenko. Moscow : Republic, 495 p. [in Russian].
2. Gundorova, T. *Post-Chernobyl : Catastrophe as a New National Idea* [Electronic resource] / Tamara Gundorova. – [Retrieved from] : <https://lifepravda.com.ua/columns/2012/04/26/101231/>
3. Kamish, Markian (2015). *A Stroll to the Zone*. Kyiv : Nora-Druk., 128 p. [In Ukrainian].
4. Kirilenko, T. S. (2007). *Psychology: the emotional sphere of personality: Teach. manual* / T. S. Kirilenko. Kyiv : Lybid, 256 p. [In Ukrainian].
5. Margelashvili, Givi Titovich (1976). *The Plot Time and the Time of Existence* / G. T. Margelashvili: [AN ASSR, Institute of Philosophy]. Tbilisi: «Metsyereba», 73 p. [In AN ASSR].
6. Shvalb, Yu. M., Dancheva, O. V. (1991). *Loneliness: Socio-psychological problem*. Kyiv : Ukraine, 270 p. [In Ukrainian].
7. *Fear: Anthology* (1999). *The philosophy of the marginality of A. S. Gurevich*. Moscow : Aletea, 403 p. [In Russian].
8. Polishchuk, N. P. *Existentialism* [Electronic resource] / N. P. Polishchuk. – [Retrieved from] : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18650 [In Ukrainian].